

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 1 (92)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Археология

Жауымбаев С.У. Қарқаралы өңірін археологиялық тұрғыдан зерттеу	4
Утубаев Ж.Р., Сүйіндікова М.Қ. Бәбіш мола көзешілер елді мекенінің керамикадағы таңба тәрізді белгілері	10
М. Хабдулина, М. Педрацки, Г. Букешева. Қола дәуірі мәдениеттерінің Қазақстанның археологиялық ескерткіштері негізіндегі байланыстары	21
Әбілмәліков Қ.Қ., Зайберт В.Ф. 2020 жылы Ботай елді мекенінде жүргізілген археологиялық зерттеулер	33

Этнография

С. Дж. Ардаев. Звездные ориентиры туркменских караванов	38
Артықбаев Ж.О. Қаңға баба – көне өркениет орталығы	44
Нұрдаулетова Б.И. Маңғыстау және маңғыттар ..	56
Тойшанұлы А. Нар идірген нақыстар	63
Мухамедина Э. Тайжан Қалмағамбетовтің өмірі мен шығармашылығы	75
Төлегенұлы Қ. Абақ Керей Сарбас руы туралы	85
Жәкішева З.С. Түркі халықтарының этномәдениетіндегі дәстүрлі музыкалық аспаптар	97

Антропология

О. Исмагулов, А. Исмагулова. В поддержку Президента независимого Казахстана	110
--	-----

Филология

Аймұхамбет Ж.Ә. Мифтік танымдағы анимизм және көркем әдебиеттегі кейіптеу	124
Сарекенова Қ.Қ. Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы ғылым салалары	136

Алтаев Б.Е. Ставший легендой при жизни	146
---	-----

Современное искусство

Нугер Д. Методологии экспедиционных и не экспедиционных художников степи XVIII в.	157
---	-----

CONTENTS

Archeology

Zhauymbaev S.U. Archaeological research of the Karkarala region	4
Utubayev Zh.R., Suyundukova M.K. Tamga-like signs in ceramics in the Babish mola 7 settlement	10
M. Khabdulina, M. Pedracki, G. Bukesheva. Interaction of cultures of the era of bronze based on archaeological monuments of Kazakhstan	21

K. K. Abilmalikov, V. F. Zaibert. Archaeological research on Botai settlement in 2020	33
--	----

Ethnography

S.J. Ardaev. Star landmarks of turkmen caravans	38
Artykbayev Zh.O. Kanga baba – center of ancient civilisation	44
Nurdauletova B.I. Mangystau and mangits	56

Toishanuky A. Ritual songs for taming female pets to their young	63
Mukhamedina E. The life and work of Tijan Kalmagambetov	75
K.Tolegenuly. Sarbas tribe in Abak Kerrey	85

Zhakisheva Z.S. Traditional musical instruments in the ethnoculture of turkic people	97
---	----

Anthropology

O. Ismagulov, A. Ismagulova. In support of the President of independent Kazakhstan	110
---	-----

Philology

Aimukhambet Zh.A. Animism in the mythical mind and the artistic imagination	124
Sarekenova K.K. Branches of science in the works of Abay Kunanbayuly	136

Altaev B.E. The core was full of flames	146
--	-----

Modern Art

Nuger D. To the problem of researching the methodologies of expeditionary and non-expeditionary Steppe artists of the 18th century	157
---	-----

Мухамедина Э.

Жезқазған тарихи-археологиялық музейі,

Жезқазған қ., Қазақстан

e-mail: evamuhamedina@mail.ru

ТАЙЖАН ҚАЛМАҒАМБЕТОВТІҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Мақала Ұлытау өңірінің белгілі ақыны Тайжан Қалмағамбетовтің өмірі мен поэзиясына талдау жасап, ақынның өлімінің құпиясын ашып көрсетуге арналады. Тайжан ақынның өнері жайлы пікірлер менестеліктер, ақынның өмірі мен шығармашылығы, қазасы жайлы деректер топтастырылып, сараланады. Автор ақынның заманына үн қосқандығын, өзінен бұрынғы ақын-әншілердің дәстүрін жалғастырып, дәнекер, «алтын көпір» болған деп тұжырым жасайды. Сталиндік қуғын-сүргінге ұшыраған ақынның өліміне қатысты нақты үш дерек келтіріліп, сол арқылы ақиқатқа көз жеткізуге тырысады. Соңында ақынның қазақ әдебиеті мен мәдениетінде алатын орнына баға беріліп, ақынның қайталанбас даралығы, мұрасы, ерекшелігі туралы маңызды түйін жасалады.

Түйін сөздер: ақын, ақынның ғұмыры, шығармашылығы, әншілік дәстүр, әдебиет, мәдениет, сталиндік қуғын-сүргін, рухани мұра.

Сарыарқаның саңлақ ақындарының бірі, тамаша сазгер, ұлттық дәстүрлі өлең-жырлар мен қиссалардың үздік орындаушысы, дала сахнасындағы ат ойыны, ауызекі әзіл мен ептілік өнерінің ғажап шебері Тайжан Қалмағамбетовтің туғанына 140 жыл толды. Көз көргендер Тайжанды «Таусылмайтын ән қоймасы», «Қазақ мәдениетінің алтын күмбезін көтерісуге атсалысқан тұлға» деуі әбден орынды, алайда 1937 жылғы қуғын-сүргінге ілігіп, тарихта әлі күнге дейін өз орнын алмай жүрген нар тұлғалардың бірі. «Ақын Тайжанның теңіздей телегей, мұхиттай шексіз мол мұрасының қолда бары шағын көлшіктей ғана», – деп жазады Кәкімбек Салықов «Сақ-сақ күлсін сырнайым» атты еңбегінде.

Қазаққа белгілі ақын-жазушылардың, өнер және мәдениет қайраткерлерінің қай-қайсысы болмасын ақын Тайжан Қалмағамбетовтің шығармашылығы және ақындық өнері жайлы әрдайым ілтипатты пікірлерін білдіріп отырған.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті мен өнері ұлттың дарынды тұлғаларының көптігімен де, бір-біріне мүлде

ұқсамайтын дара туындылардың сан қырлы сипатымен де ерекшеленеді. Жеке поэтикалық шығармашылық иелері – халықтың ауыз әдебиеті дәстүрлерін жаңа нысандармен байытып, дәстүрлі поэзия ырғақтарымен айтыс өнерінің шеберлері, әнші-сазгерлер, қисса орындаушы жыраулар дәстүрін жалғастырушылар да болды. Олардың бәрі әдебиет үрдісіне белсене араласып, әрқайсысы өздерінің шығармашылық күш-қуатына қарай халық өмірін жырлап, жалпы әдеби арнаны жаңа туындылармен байытуға үлес қосты. Сондай дарынды әнші әрі ақындардың бірі – Тайжан Қалмағамбетов. Сөзіміз дәлелді болу үшін халқымыздың біртуар азаматы, ғалым Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың ақынның шығармашылығына берген бағасын айтқымыз келеді. Қ.И. Сәтбаев: «Тайжан Қалмағамбетов – қазақ мәдениетін жоғары көтеріп, дамытуға үлес қосқан жан. Өркендеген өнердің шаңырағын көтеріскен дарын иесі» (Салықов, 2004: 9).

Қазақ әдебиеті мен мәдениетінің даму тарихында сазгер-ақындар мен әншілердің шығармашылығы XX ғасырда да елеулі орын алады деп пайымдауға болады. Тайжан

Тайжан Қалмағамбетов
 Taijhan Kalmagambetov

Қалмағамбетов, Әсет Найманбайұлы, Үкілі Ыбырай, Мәди Бәпиұлы, Жаяу Мұса Байжанұлы, Майра Уәлиқызы, Кенен Әзірбаев секілді сазгер-ақын, әншілер демократиялық бағыттағы жаңа әндер мен жырлар туғызды. Олардың едәуір туындыларында өмірдің көркемдігі жырланып, тыңдаушылардың бойында жоғары эстетикалық сезімдердің қалыптасуына жәрдемдесті. Театрлар, концерт залдары болмаған жағдайларда сазгер-ақындар халықтың рухани мәдениетінің дамуына, оның театр және ән-күй өнерін байытуға зор үлес қосты. Классик жазушы Сәбит Мұқанов «Тайжекеңнің өте жақсы білетіні – ән. Арқаның Біржаны, Ақан сері, Балуан Шолақ, Ғазиз, Құлтума сияқты атақты композиторларының әндерінен оның білмейтіні жоқ. Тайжанның ерекше көп білетіні – туған нағашысы Ыбырай Сандыбайұлының әндері. Тайжанның өзі де халық арасына кең тараған талай тамаша әндер шығарды. Тайжан халықтың таусылмайтын ән қоймасы, сарқылмайтын тау бұлағы», деп ақын Тайжанның әншілік өнерін ерекше бағалап, сипаттама береді, әрі айрықша дарындылығын атап өтеді (Салықов, 2004: 9). Ал,

драматург, халық жазушысы Шахмет Құсайынов: «Тайжанның Қыр мен Сырға аты мәлім, өзгеше, әнінің мәнері өзіне тән ақын-әнші. Оған қоса Тайжан әзілқой, сықақшы, көпті күлкіге кенелтіп отыратын жан», – деп Тайжекеңнің ақындық та, әншілік өнерін өзгеше, басқаша бір қырынан танытады (Салықов, 2004: 9).

Әлбетте, ақын Тайжан өз заманында шоқтығы биік ақын-сазгерлердің бірі болған деп айта аламыз. Сондай-ақ, сазгер-ақынның мұрасы орасан көп және алуан қырлы. Тайжан секілді ақындардың туындыларында қоғамның әлеуметтік жағынан теңсіздігі жайлы проблемаларды қозғап, халықтың ауыр тағдыры сөз етіледі. Академик, жазушы, әдебиет сыншысы М. Қаратаев Тайжанның шығармашылығын сөз еткенде: «Тайжан – жаңа заманға үн қосып жүрген жыршы, орақ ауыз, от тілді ақын, өзінің үлкен таланты арқасында Қазақ Совет әдебиетінің шоқтығын биікке көтергендердің бірі болатын», – деп айтуы да, Тайжан Қалмағамбетовтің шығармаларында өз заманындағы халықтың тұрмысы мен әлеуметтік проблемаларының сипатталуына байланысты деп пайымдаймыз» (Салықов, 2004: 9).

Тайжан Қалмағамбетов әрі ақын, әрі көптеген тамаша әндер шығарып қана қоймай, өзгелерге, замандастарына, халыққа үлгі бола алған, өз артына мол мұра қалдырған жан. Ол дарынды шәкірттерді де тәрбиелеген. Осыған байланысты академик, сазгер Ахмет Жұбанов: «Нартайдың ақындық, әншілік жолға бүтіндей бет бұруына Арқаның ардагер ақыны Тайжанның Ақмешітте кездесуі себеп болды. Нартайға ол өзінің әндерін үйретіп, ақыл-кеңесін айтты. Нартай Тайжанды пір тұтатыны да осыдан», – дейді (Салықов, 2004: 9). Бұдан біз ақын Тайжанның ақындық, әншілік, саз өнерімен ұстаз ретінде өзгелерді де сусындатып, бойындағы өнерін замандастарына, ұрпақтарға ұсынып, бар асыл қазынасын халқына қалдырған мәдениетіміздің қайраткерлерінің бірі деп қорытынды жасауға болады.

Жазушы Жайық Бектұров: «Тайжан – асқан дарын, көзі көреген, жадында көп дүние тоқыған, зейіні де алғыр. Тайжан Арқаның атақты ақыны, әйгілі әншісі, домбырашы, гормоншы, термеші», – деп, ақынның жан-жақты дарындылығын, поэтикалық шеберлігін атап өтеді (Салықов, 2004: 10).

Тайжан Қалмағамбетовті замандастары да, өзімен қатар әнші, әрі ақын-сазгерлер де құрметтейді, оның өнеріне тәнті болды.

Тайжан
Қалмағамбетов пен
Кенен Әзірбаев

Taizhan
Kalmagambetov and
Kenen Azirbayev

Халық ақыны Кенен Әзірбаев: «Әні де Тайжекеңнің ерекше, ағып айтатын, төгіп сөйлейтін. Тайжанда талабына серік өзінің домбырасы, гармоны, қобызы да бар болатын», – деп ақын Тайжанның өнері жайлы ерекше ілтипатпен пікір білдіріп, сүйіспеншілікпен, тебірене еске алады (Салықов, 2004: 10). Осының өзі Тайжан Қалмағамбетовтің өз заманында замандастарының арасында, өзге ақын-сазгерлер арасында үлкен абырой мен құрметке ие болған нар тұлғалы ақын екендігін дәлелдейді.

Ақынның өзінен өнеге алып, өнер үйренген, дәстүрін ілгерілеткен шәкірті Нартай Бекежанов Тайжанмен кездесуін былайша жеткізген екен: «15 жастамын. «Ақмешітке Арқадан Тайжан келіпті, біз естіп-көрген небір әннің керімі Арқада екен» деген хабарды естіп, мен Шиеліден осында келдім. Мен Тайжанға қалың базардың ортасында кездестім. Арғымақ аттың үстінде сұңқардай қомданып, құлашын сермей тартқан сырнайға әнін қосып отырған Тайжан маған ерекше әсер берді. Оның желкілдеген әсем мұрты көкке қарай зымыраған қыранның қанатын, саңқылдаған даусы ескен желді елестетті.

Мұндай ғажап әнді тыңдаған шақта мен өзімді Арқаның әсем табиғатына шомғандай сезіндім», – деп ұстазын ұлықтаған шәкірт сөзі болса, шәкіртіне тәнті болған ұстаз да ата дәстүрімен:

*«Нартайым, Сыр саңлағы, ағынды бол,
Алыстан жағаласар жауыңды көр,
Мен көрген Ақан сері, үкілі Ыбырай*

*Секілді ерен жүйрік, дарынды бол.
... Аралап Сыр бойында серуен еттім,
Ән шырқап, жырдан талай көш жөнелттім.
Арқадан Сыр еліне ескерткіш деп,*

Әнімді мен Нартайға тастап кеттім!» – деп ақ батасын береді. «Тайжанға деген халық сүйіспеншілігі көл-дария, оның елге деген махаббаты одан да зор. Менің табынатыным – оның әні, шебер сөздері, әсем дауысы. Мен Тайжанды ұстаз тұтамын, ғұмыр бойы мақтан етемін. Тайжан әні кең құлашты, кербез, нәзік лирикалық, терең сырлы шырайлы шығармалар. Дауысы құлаққа қонымды. Әуені – әсерлі де мөлдір, үні – асқақ, тыңдаушылары әрдайым сүйсініп, сүйіп тыңдайтын еді» (Қалмағамбетов, 1990).

Тайжан Қалмағамбетов қазақ мәдениетінің қайраткерлерінің бірі, аса дарынды ақын-сазгер. Оның сөз өнері, әншілігі өзгешелігімен, айрықша мәнерімен есте қалды. Ол бұрынғы ақын-жазушылар секілді орақ ауыз, от тілділігімен де жұртты тамсандырды. Өз заманына үн қосып, Нартай Бекежанов секілді дарынды шәкіртті тәрбиелеген Тайжан Қалмағамбетов қазақ әдебиетінде өшпес із, келешек ұрпаққа мол мұра қалдырды. Бұл сөзімізге жоғарыда баяндалған ғалым Қ.И. Сәтбаевтың, жазушы С. Мұқановтың, Ш.Құсайыновтың, М.Қаратаевтың, А.Жұбановтың, К. Әзірбаевтың, Н. Бекежановтың ақын Тайжан, оның өнері мен дарыны туралы айтқан ілтипатты пікірлері дәлел бола алады.

Ақынның өмірі мен шығармашылығы

Ән-жырдан көш жөнелткен Тайжан ақын туралы ел аузынан жиналған қызықты әңгімелері өте көп. Мәселен, Тайжанның туған келіні Күлжәмиланың айтуы бойынша: «Менің енем Өлмесек, мына әңгімені айтатын еді. Тайжекең Сыр өңірінде біраз жыл тұрған. Сыр елінде кезекті той-томалақта ән шырқап, жыр төгіп отырған кезінде, Сыр елінің қыз-келіншектері ақынға ғашық болып, Тайжекеңнің бәйбішесі Өлмесекке «біз Тайжаңды алып қаламыз, бізбен белдесіп күресесің, тек жықсаң ғана Тайжан сенікі», – деп қалжыңдап, шарт қойыпты. Сонда Өлмесек «Ойпырм-ай, мыналармен күресің, жыға алам ба?», – деп іштей үрейленіп отырады. Ас ішіліп, ән айтылып болған соң, далаға шыққан кезде барлығы қолқа салып, «ал, күреске шық, ақынның бәйбішесі» деп гулдеседі. Сонда көптің ішінен ірі денелі бір әйел маған беттеп, екеуміз алыса кеттік, аруақ қолдап, белдескен әйелді жығып кеткенім бар еді», – деп, енем жарықтық жымиятын...» (Бүкіров, 1979).

Тайжекеңнің бойынан ақыл-оймен қатар, ащы әжуа, уытты мысқыл да табылатын. 15 жасар Тайжанның өнеріне сүйсінген нағашылары жол-жоралғы жасап, шүберекке түйілген тарту ұсынса керек. Сол түйіншекті жиналған жұрт ішіндегі Шалғынбай деген кісі әлсін-әлсін қызықтап, сипалай беріпті. Әлгі адамның бұл қылығын оғаш көрген жиен Тайжанның сол сәтте айтып салғаны:

*«Ішінде Бағаналы тудым жеке,
Көріп ем Көкшетауда көп мереке.
Қолыңа түйіншекті ұстай бердің.
Алғың келіп отыр ма, нағашы-еке?
Түйіншек осал емес, тым бағалы,
Сол шығар ел жиенін құндағаны.
Нағашы, түйіншекті қозғай көрме,*

Жеңешем үйіндегі қыз табады», – деп келетін екі шумақ өлеңінен ақындық аңғарымпаздықты, тапқырлықты, жұрт ықыласына деген ырзашылықты, сонымен бірге адамның жанына батырмай-ақ, әсер ететін әзілдей сынаудың жақсы үлгісін көреміз.

Тайжан ақынның домбырасы

Taizhan akyn's dombyra

Ақын Тайжан қолындағы барын алдынан жүгіріп шыққан ауыл балаларына таратып беретін, қолы ашық, ақжарқын жан болатын. Осылайша ақынның бойындағы адами асыл қасиеттері ел жадында сақталып, замандастары, көз көргендердің ерекше ілтипатпен айтқан әңгімелері арқылы келешек ұрпаққа жеткен.

Мезгіл таразысынан өтіп, есімі ел есінде сақталып қалған Жамбыл, Нұрпейіс, Кеңес сынды ақиық жыр алыптарын кім білмейді? Міне, осындай алқалы топтың ішінен өзіндік орны бар, елінің сүйікті ұлдарының бірі атанған ақын Тайжан өз өлеңдерінде қоғам өмірінде болып жатқан келелі оқиғалар жөнінде қуана жырлады, шаттана әнге қосты:

«Қоғамын социализм құрған елдер,

Жолының коммунизм шегесін қақ», – деп, дүйім жұртқа азаматтық сөзін айтқан (Биғожаұлы, 1996).

Өнер сайысының жүлдегері атанып, халық әндерін Біржан сал, Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Орынбай, Сегіз серінің әндерін асқақ даусымен нақышына келтіре, үздік орындай білуінің арқасында халықтың қалаулысы дәрежесіне жетті. Нағашысы Үкілі Ыбырайға еліктеп сырнай мен домбыраның арасында сұлу саз, ырғағын нақышына жеткізе балқытса, өзінің ерен әншілігі, ағыл-тегіл төкпелі ақындығы басына біткен бақыт құсын сан қияға ұшырды. Осы орайда ғалым Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың: «... Тайжан өзінің асқақ өнерімен қазақ мәдениетінің алтын күмбезін көтерісуге атсалысқан тұлға», – деуі әбден орынды (Салықов,

2004).

Тайжан Қалмағанбетұлы 1879 жылы, ал кейбір деректерде 1880 жылы дүниеге келген десе, ақын өзі «...Көсем-құрдас Сталинмен болдым дәмдес» деп өлеңінде келтірген екен. Ол Қарағанды облысы, Ұлытау ауданындағы Айыртау бөктерінің Қаратал деген елді мекенінде дүниеге келді. Ақынның әкесі Қалмағамбет елге сыйлы, молдалық құрған тақуа адам. Анасы Мейіз қазақтың ұлы сазгері Үкілі Ыбырай Сандыбайұлының туған әпкесі. Ақынның өз тілімен айтсақ:

*«Баласы Қалмағамбет,
атым – Тайжан,
Жігітке жарамайды адырайған.
Нәсілім наймандағы Бағаналы,
Ішінде Сарғалдақтың*

қанат жайған», –

деп келтіреді (Салықов, 1979). Ақын сегіз жасынан бай қолында жұмыс істейді. Табиғатынан зерек, бала ақын үлкендердің айтқан аңыз-әңгімелерін, өлеңдерін тыңдап, халық эпосын өзі зерттей бастайды. Жоғарыда айтқанымыздай, оның суырыпсалма ақын ретінде қалыптасуына нағашысы Үкілі Ыбырайдың ықпалы зор болған.

Осы жерде айта кететін бір мәселе, Тайжан ақын қазақтың кең байтақ жерінің солтүстігіне де, оңтүстігіне де үлгі болып, екі жақтың ән дәстүрінің өз жалғасын тауып, өркендеуіне себеп болған, екі жақтың ән дәстүрін байланыстырушы дәнекер, «алтын көпір» болған мәдени қайраткерлердің бірі. Оған мынандай деректерді келтіргім келеді, бала Тайжан 1894-1895 жылдары Сандыбай нағашысының мекені Жалғызтауда екі жылдай болады, Көкшеде Үкілі атанған Біржан сал, Ақан серінің айрықша ықыласына өнерінің арқасында бөленген, отыздан жаңа асқан Ыбырайдың қасында болып, тәлім-тәрбие, үлгі алады. Кезегінде Тайжан да, әлі жас та болса Арқаның әндерін айтып, суырып салып шығаратын ақындық өнерін көрсетіп отырады.

Екіншіден, ұлттық дәстүрдегі Тайжан поэзиясы ХХ ғасырдың 20-30 жылдарында нағыз биікке көтерілді. Осы кезеңде ақын ел ішіндегі жандайшап, пысық белсенділермен де бетпе-бет келіп, айтыс-тартыстарға түсіп қалып жүрді. Ақынның осы жағдайы, оның 1932 жылы Түркістанға көшіп кетуіне себеп болса керек. Қызылордада да тұрады. Ақынның өмірінің осы сәттерінде де оңтүстіктің жыр сүлейлерін, өнерпаздарын өзінің дарынымен, ешбір ақынға ұқсамайтын дара ерекшелігімен, шеберлігімен тәнті етіп, тамсандырғаны, мойындатқаны анық. Сыр бойының атақты ақыны, өнерпазы

Тайжан ақынның
қобызы

Taizhan akyn's kobyza

Нартай Бекежановтың Тайжан Қалмағамбетовті өзіне ұстаз тұтып, қадірлеп қастерлеуі біздің жоғарыда айтқан пікірімізге дәлел бола алады.

1934 жылы маусым айында Алматыда ұйымдастырылған халық өнерпаздарының I слетінде еліміздің барлық өңірінен жиналған хас дарындар арасында Тайжан ақын алмастай жарқылдады. Сол жерде ақын алғаш жыр алыбы Жамбылмен кездесіп, достықтарын соңғы күндеріне дейін жалғастырды. Тайжанның өнеріне тәнті болған өкімет басшылығы сол жылғы 21 маусымдағы қаулысымен Республика Жоғарғы кеңесінің грамотасымен марапаттап, дербес зейнетақы беруге шешім етті. Тайжан Қалмағамбетұлының есімі Жамбыл Жабаевпен жарыса аталып, өлеңдері баспасөзде жарыса жарияланды.

Екі жылдан кейін ақындардың II слетінде Тайжан өзінің ұлы Әшімхан Қалмағамбетовпен бірге қатысады. Тайжан өміріндегі ұмытылмас оқиға, оның Мәскеуде өтетін қазақ өнерінің алғашқы онкүндігіне баратын 350 адамның қатарында аталуы. Оның бұрыннан армандаған арманы, сол кездегі астана – Мәскеуді көру еді, бұл тілегі орындалды. Осы жерде жүріп Одақтың ең басты газеттері «Правда», «Известие», «Литературная газета» сынды баспасөз беттерінде жарыса жарияланған өлеңдері, өкімет тарапынан арнайы тағайындалған дербес зейнетақыдан да қымбат құрмет болатын (Наурызбай, 2004).

Қазақ музыкасын зерттеу ісіне үлкен үлес қосқан, Қазақ АКСР-ның халық артисі Александр Викторович Затаевичпен танысады. А.В. Затаевич Тайжанның үш өлеңін жазып алады.

Орыстың әйгілі ақындары Павел Кузнецов, Константин Алтайскийлер аударып, ақынның атағын бүкіл одаққа паш етті. Бұл сапардан Жамбыл орденмен оралса, Тайжан Жоғарғы Кеңестің Құрмет грамотасымен марапатталады. Сол сапарын жыр еткенде Тайжан ақын:

*«Әнім бар «Сақ-сақ» деген баға жетпес,
Әйгілі «Гэккуге» ол болар теңдес.*

*Мәскеуде онкүндікте сахна ашып,
Кұрдас-көсем Сталинмен*

болдым дәмдес», –

деп серпіледі. Мәскеуде өткен онкүндіктен соң Тайжанның талантына тәнті болған Сәкен Сейфуллин мен Сәбит Мұқанов «Даусыңызды жазғызып алайық», деп қолқа салыпты. Сонда Тайжан: «Алатаудың баурайында бар жақсы қыз-келіншектерді жинап алып, менің әнімді тыңдап, рахатқа кенелмек ойларың бар-ау. Ондай құлықтарыңа көне қоятын ақымақ мен емеспін. Тайжан керек болса, Тайжанның тамаша әні керек болса тауып алыңдар», – деген екен. «Тайжан осындай еді» деген екен сонда Сәбит Мұқанов (Муканов, 1966). Міне, солай еткен ақынға «халық жауы» деген айып тағылып, 1937 жылдың зобалаңы Тайжан ақынды алпыс жастың асқарына іліктірмей қиып түсті.

Қазақстанның Ұлттық кітапханасының сирек кездесетін кітаптар мен қолжазбалар қорында Тайжан туралы мағлұматтар бар. Соның бірі – «1936 жылғы Мәскеудегі қазақ көркемөнерінің онкүндігі» атты жинақ. Бұл жинақта Тайжанның өлеңдері бар. Оның «Серго» атты өлеңін Павел Николаевич Кузнецов аударған екен. «Литературный критик» журналының 1937 жылғы №5 санында белгілі аудармашы, жазушы Константин Алтайский «Ақын Советского Казахстана» деген мақаласында Тайжан Қалмағамбетовтің ақындығын айта келіп, өлеңдері орыс, украин, белорус, тағы басқа да тілдерге аударылғанын әңгімелейді.

1970 жылдардан бастап қана ақынның асыл бейнесін айқын сипаттауға жол ашылды. 1972 жылы филолог Шамқан Рахметов Тайжан поэзиясы тақырыбына диплом жұмысын қорғады. Бұл Тайжан Қалмағамбетов жайлы ғылыми негізде жазылған еңбек болатын. Ақынның өмірі оның шығармашылық жолын кеңінен зерттеген өлкетанушы Сүтемген Бүкіров, Өмірбек Мұқанов, ақын Кәкімбек Салықов және басқа да жазушылар еңбегінде орын тапқан. Музыкалық өнеріне келсек, Қазақстанның еңбек сіңірген артисі Ғалым Мұхамедин Тайжан әндерін жинақтап, оны халық арасына таратуда үлкен еңбек сіңіріп жүр. Ғалым Мұхамедин «Алтын кесе» деген әндер жинағында «Га-га-гай», «Жігіттер», «Жомарт Тайжан», «Қарсақбай», «Қызыл алма», «Нартайға», «Сақ-сақ», «Шалқыма», «Сыр еліне», «Тайжанның әні», «Ұлытау» әндерін көпшілік назарына ұсынған (Мұхамедин, 2013).

Халық ақыны Кенен Әзірбаев: «Әні де Тайжекеңнің ерекше, ағып айтатын, төгіп сөйлейтін. Тайжанда талабына серік өзінің домбырасы, гармоны, қобызы да бар болатын», – деп ақын Тайжанның өнері жайлы ерекше сүйіспеншілікпен, тебірене еске алады. «Тайжекеңнің өзіне тән балгерлік, бақсылығы да бар, әртістік қабілеті де барлық. Топ ішінде отырып, көз алдында құлағы жоқ шұнақ болып шыға келеді. Мұрны жоқ пұшық, көзі жоқ соқыр да бола алады. Ат үстінде ойнағанда анау-мынау цирк әртістерінің қолынан келмейтін ойындарды көрсетеді. Ұлытау далаларында келе жатып сыбызғыларды көре сала, бала сияқты аттан қарғып түсіп, ерінбей оны кесіп алып, дыбыс шығаратын тесіктерін ойып, сыбызғыға жан бітіретін. Сырнайдың әр пернесіне жан бітіретін. Сырнаймен бірге бүкіл денесі жырға қосылатын, көзі ойнайтын, денесіндегі бұлшық еттерінің бәрі жырға қосылғандай билеп отыратын. Өлең айтқанда бір жерде отыра алмайтын, бүкіл денесі қимылдап билейтін еді», дейді Өмірбек Мұқанұлы. Тайжан ақын қолөнерге де жақын болған. Ол ағаштан да, темірден де ойға алған затын жасай алатын. Домбыра, ер-тоқым, етік, мәсі, кебісті адам қызығатындай етіп жасай алатын ісмерлігі де бар.

Тайжан ақынның қазасы

Тайжан Қалмағамбетовтің атылған уақыты белгілі болғанымен оның қаза болып, көмілген жері белгісіз. Осы жағдай туралы деректер де әртүрлі. Бір деректерде Тайжан 1938 жылы ақпан айында Магадан маңайында этаппен алып бара жатқанда кездейсоқ аурудан вагон ішінде қайтыс болды делінген. Екінші құжатта Теректі станциясының бойында атылды делінсе, ал келесі бірінде НКВД-ның №11193 ісі бойынша Қарсақбайда «үштіктің» шешімімен атылды делінген.

Өмірбек Мұқановтың «Талайды таң қалдырған Тайжан ақын» атты еңбегінде «Қарсақбайда атылды дегеннің жобасы бар сияқты. Біздің бала кезімізде мал соятын «бойня» дейтін болатын, сонда кейбір сотталып, үкімі шыққан адамдарды көзімізше теріс қойып атқанын өз көзімізбен көргенбіз. Мүмкін Тайжекең де сол жерде болуы» деп келтірген (Мұқанұлы, 2000).

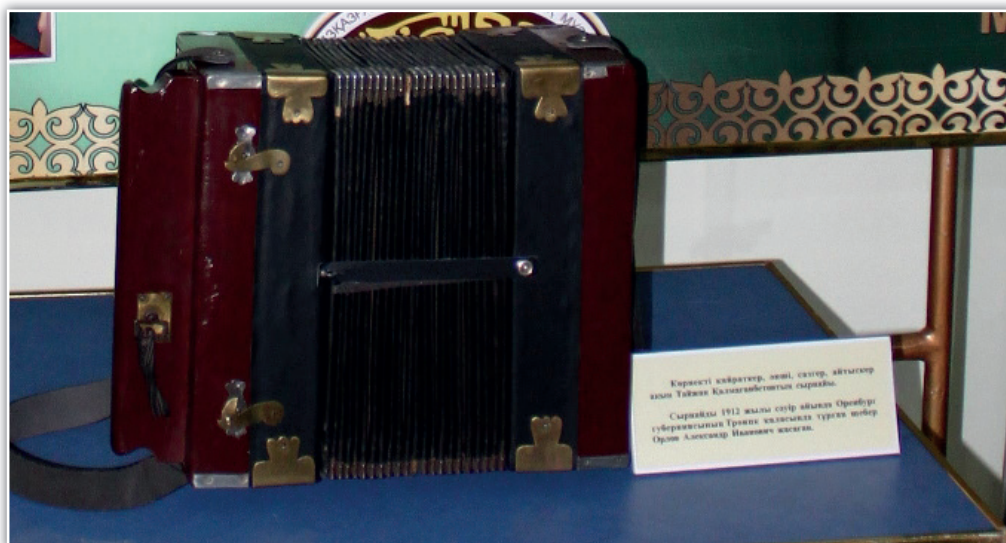
«Әкемнен айрылғанда мен тоғыз жаста едім. Үміт емес, үрей билеген сол бір қиын кезеңнің тауқыметін еш уақытта ұмытпаспын. Бес

МӘДЕНИ МҰРА

Тайжан ақынның
сырнайы

Taizhan akyn's flute

ағайынды едік. Шешеміз – Өлмесек. Бізге қатты батқаны ауыл адамдарының бізден ат-тонын ала қашқаны болды. «Халық жауының» семьясы атандық. Аға-апаларым, бауырларым қайтыс болғаннан соң семья салмағы маған түсті. 1941 жылы Қарсақбайда ашылған №22 ФЗО-ға түсіп, байытушы мамандығыналыпшықтым. 1943 жылы Красно-Уральск заводында жұмыс істедім. Бұдан кейін туған елге қайтып келіп, байытушының көмекшісі болып, одан соң аудандық «Қызыл кенші» газетінде, облыстық радиода, комсомол ұйымында, баспаханада қызмет еттім. Айтайын дегенім, өз өмірбаяным емес, осы жылдарда көрген, бастан кешірген әділетсіздік сойылының зардабы еді. «Әкем жазықсыз, әкем кінәсіз, әкем халық жауы емес» деп кімді нандыра алам. Мен істің анық-қанығына жетейін деген оймен заң орындарына хат жаздым, әкемді іздестірдім. Тек 1958 жылы жазған хатыма ғана нақты жауап алдым. Қарағанды облыстық соты әкемді кінәсіз деп тапты».

Он жылға сотталды деген Тайжанның 1937 жылы 22 шілдеде ұсталып, сол жылы 24 қыркүйекте атылғанын, ал ату жөніндегі «үштіктің» қаулысы 1 қазанда шыққанын көпшілік біле бермейді. Әкемнің ісін іздестіру кезінде осындай әділетсіздіктерді де кездестірдім», деп жазады ақынның ұлы Қасымхан Қалмағамбетов (Қалмағамбетов, 1990).

Қасымхан аға «Қарсақбайдың түрмесінде әкем араб тілінде қабырғаның бір шетіне:

«Қандай иттің баласы,
Салды екен өсек араға.

Арызды тегіс айтуға,

Келмей де жатыр шамаға», – деп, өз қолымен жазып қалдырғандығын естідім», дейді баспасөз беттерінде жазған мақаласында.

Тағы да, Өмірбек Мұқановтың «Талайды таңдандырған Тайжан ақын» еңбегінде «Іс былай басталады. Сыртында СССР НКВД Қазақ АССР басқармасы. Т. Қалмағамбетовтің контрреволюциялық қызметі үшін айыптау. Іс 31 наурыз 1937 ж. басталып, 11 қыркүйек 1937 жылы аяқталды. Бұл папкадағы істе Тайжаннан басқа тағы 4-5 адам бар екен.

Ақынды ұстау, қамау, тілтіп, тәркілеу шаралары 22 шілдеде басталады. Көргендердің айтуынша Тайжанды моншаның ішінен жуынып жатқан жерінен ұстап, қамайды. Сол жылы Тайжекең Айыртаудан біздің ауылдан Қарсақбайға жүріп кеткен, біз барлық ауыл болып, біртүрлі қимастай болып, ақынды шығарып салғанбыз. Өмірі мұндай болмайтын, кейбіреуі көзіне жас та алды.

Сол кезде ауылға бірнеше күннен кейін бір суыт хабар келіп жетті, онда: «Тайжан қамалып түрмеде жатыр екен» деген, бірақ біз оған сенбедік. Қарсақбайға жүретін даңғыл бір-ақ жол бар, ол Аралтөбе, Қарабұлақ арқылы. Қарабұлақта менің әкемнің кіші інісі Қабдрахман Жамал жеңгеймен тұратын, оның басында да мал соятын «бойня» бар. Бізге жеткен деректерге қарағанда, Тайжан ондағы сойылып жатқан малдарды көріп, әңгіменің үстінде «Мынау адал бола ма?» деген сөз аузынан шығады. Оны айтатын себебі де бар еді, біріншіден, малды бауыздамай басынан

үлкен сом балғамен ұрып өлтіреді, екіншіден, шошқа мен қара малды араластырып сояды. Сол әңгіме сол қалпында естіп отырғандардың біреуімен НКВД-ға жеткізіледі. Тексеру қағаздарында: «Мен аудандық НКВД-ның өкілі, сержант, қауіпсіздендіру комитетінен, маған түскен Қалмағамбетов Тайжан туралы деректерді тексере отырып, мынадай жағдайларды анықтадым делінген: Қалмағамбетов Т., Қарсақбай қалашығында тұрып, соғыс болады, онда кеңес үкіметі жеңілетіні сөзсіз, деп үгіт-насихат жұмысын үзбей жүргізіп келген, шығарған өлеңдерінің ішінде көбі үкіметке, революцияға қарсы туындылар. Осы деректерге сүйене отырып, қаулы шығарамын.

Т. Қалмағамбетов УК РСФСР-ның 58-бабына сай жауапқа тарту керек деп табылсын, жауапкершіліктен қашып кетпеуі үшін оны жедел қамауға алып, КПЗ-ға орналастырылсын». Қаулының аяғында екі тергеушінің қолы қойылған. Аудандық прокуратураның келісімі оның қолымен бекітілген. Үйді тінту нәтижесінде Тайжанның төлқұжаты, мақтау қағазы, 18 анықтама мен куәлік, екі мандат, 69 бет өлең, екі Құран, бір мылтық алынған. Жауабында: Тайжан 1878 жылы Қарсақбай ауданының №7 ауылында дүниеге келгендігі, қалашықтағы 102 үйдің 4-пәтерінде тұратындығы, қазір кәсібі жоқ, әлеуметтік жағдайы малшы, кедей. Әйелі 44 жаста, ұлдары Әшімхан – 18, Қасымхан – 14, Советхан – 7-де, қызы Кәмелтай – 11-де екені көрсетілген. Ал Жамалтайы ол уақытта тұрмыста болатын.

Ертеңінде 23.07. күні «ол айыбын мойындады», – деп жазған, ал сыртынан жалған қол қойған. Тексерушінің сұрақтары: «Мал соятын жердегі жұмысшылар мен орыс сойған етті жеуге бола ма?» – дегенде жауап «Болмайды». Тексеруші жауапты үкіметке қарсы пікір деп тапқан, айыпты мойындады деп толықтайды. Куәларды шақырады, олардың орнына тексерушілер өздері қол қоя салады, олардың «қол біздікі емес» деген дәлелдемелері келтірілген. Осы қойылған сауалдарға байланысты НКВД-ның аудандық бастығы шешім қабылдайды да, Тайжекеңе үш кінә тағады:

1. Тайжан революцияға қарсы топтың мүшесі.
2. Ол революцияға қарсы өлеңдер шығарған.
3. Революцияға қарсы үгіт жүргізген.

Үштіктің аудандық шешімінің қаулысын Қарағанды облыстық басқарма бастығының орынбасары, мемлекеттік қауіпсіздіктің аға лейтенанты қол қойып бекітеді. 1 қазанда үштік Тайжан ісін қайтадан қарап, оған төртінші айып тағады, ол бойынша «орыстар мен қазақтар арасында алауыздық туғызды» депті. Соған

сәйкес үштіктің үкімі шығады. «Атуға бұйыру, мүлкін тәркілеу!».

Балаларының 1958 жылы 14 наурызда жазылған арызына сай Қарағанды облыстық соты желтоқсан айында өз отырысында қарап, шешімімен ақын толық ақталады» (Қалмағамбетов, 1990).

Енді келесі дерек, «Тайжан менің тағдырымда» атты естелігінде Өмірбек Мұқанов сол сәтті былай деп еске алады:

«...Тайжекеңді соңғы рет Айыртауда жолықтырып, сауық-сайран салуымыз 1937 жылы жаздың орта кезі болатын. Аз ғана ауылдың үйлерінің барлығына бірдей кіріп, дәм татып, қимастықпен қоштасты. Қара сырнайға жан бітіріп, соңғы жырын жырлады. Елін қимағандай сезіммен ақын Қарсақбайға қарай желе-жорта жүріп те кетті. Бұл Тайжекеңнің туған жеріне барған соңғы сапары еді. Ақын осы жолы бірдеңені ішкі сезімі байқағандай, бір қауіптің төніп тұрғанын сезген екен. Бірнеше күннен кейін ауылға суық та сұмдық хабар келді.

Тайжан «халық жауы» болып ұсталып түрмеге жабылды, ол «жапонның шпионы екен» деген хабар ақынның өлкесіне тез жайылды. Содан 20 жыл бойы Тайжан аты аталмайды», деп еске түсіреді Өмірбек Мұқанов (Мұқанұлы, 1970).

Ақын Тайжан ұсталған жылы өзімен қоса 69 бет өлеңін қоса алып кеткен екен, соттың іс-қағаздарынан ол өлеңдерінің бірі де табылмайды. Енді кезекте тағы да ойландыратын жағдай, ақынның қай жерде жерленгені әлі күнге дейін белгісіз. Біреулердің айтуынша, түйеге мінген НКВД адамдары бірнеше адамды арқанға байлап, жалаңаяқ сүйретіп, Қызылорда жаққа қарай бет алғандардың арасында ақынның болғандығын айтады. Ату жазасына кесілген болса, оның қай жерде жерленгені жобалап болса да белгілі болар еді ғой. Шын мәнінде ақынның ақырғы күндері қалай аяқталғаны жұмбақ болып отыр. Біздің қазіргі арманымыз осы жайттың анық-қанығына жетіп, Қыр мен Сырдың жыр саңлағы атанған ақтаңгер ақынның зиратын тауып, ескерткіш көтеру. Тайжанның жазықсыз жапа шеккендігін бүгінгі ұрпақ жақсы келеді (Бүкіров, 1970).

«Заманың түлкі болса, қыран боп шал» дегендей, өз заманының қыраны бола білген ақын Тайжан да 1937 жылғы қуғын-сүргінге ұшырап, түрмеге қамалып, нақақтан атылып кетеді.

*«Қапаста көңіл қайғылы,
Көкірек толы санаға.
Дұшпанның сөзі сор болып,
Өтірік күйдім жалаға», –*

деп өзі айтқандай, тоталитарлық жүйенің

Голощекин бастаған, НКВД қостаған апатына абзал ақын ұшырады.

Сол кездегі идеология Арқаның ақиық ақынын ел жадынан өшіруге қаншалықты күшті салғанымен, халықтың сәулелі санасы Ұлытаудан түлеп ұшқан ұланның ұлағатты есімін де, көркем сөз, сиқырлы әуенмен өрнектелген өрісті өнерін де ала дауыл кезеңнің алапатынан сақтап қалды. «Ащының дәмін білмеген, тұщыны қайдан сезінсін» деген халқымыздың аталы сөзі бар. Бабаларымыз бостандығын, жерін, тілі мен ділін, діні мен салт-дәстүрін сақтап қалу үшін арыстанша арпалысып, қисапсыз күрес жолынан өткен. Бұл жайлы тек тәуелсіздік алғаннан бері ғана шешіліп шер тарқатқандай еркін егіліп, төгіле тебіреніп, айқайлап айтып, жазушылар мен тарихшылар, зерттеушілер жазып келеді.

Тарихтың ашылмаған парақтары өктемдік пен озбырлық саясаты қара бұлттай қаптап қонған даламыздың талай құпиясын бүгіп жатыр. Аңди білген адамға тау да, тас та сөйлейді. Сталиндік зұлматқа ұшыраған Тайжан ақынның ұсталғаны, қалай жабылғаны жөніндегі әңгіменің бізге шет жағасы ғана белгілі.

Манаш Қозыбаев «Ғасыр қасіретін арқалаған арыстар» деген мақаласында айтқандай, «аласұрған XX ғасырда қан сел болып аққан, көз жасынан пайда болған дарияға мәлие қарап, мұңлы болып батқан күнмен бірге мәңгілікке тартқан арыстардың» (Тұғыры биік тұлға, 2002) арасында Тайжан ақын да халық тарихынан өз орнын ала алады.

«Тайжанның кіші ұлы Советханның қолында ақынның өзі көп тұтынған жан серігі 12 тілді

сырнайы сақталуда. Онда 1912 жылы Троицк қаласында жөнделгенін көрсеткен шебердің қолтаңбасы бар» (Бүкіров, қор-289) деп С. Бүкіров архив қорындағы қолжазбаларында мәлімет қалдырған. 2017 жылы «Тарихта өз атыңды қалдыр» акциясы барысында Тайжанның сырнайы (гармонь) музей қорына қабылданды. Өткізген немересі Қалмағамбетов Темірхан. Ақынның өзі көп тұтынған сырнайы. 2019 жылдың 6 желтоқсанында Жезқазған тарихи-археологиялық музейінде Жезқазған қаласының 65 жылдық мерейтойы аясында ақын Тайжан Қалмағамбетовтің туғанына 140 жыл толуына арнайы экспозиция ашылды және осы іс-шара барысында ақынның домбырасы, қобызы, ағаш табағы (тапсырған немересі Қалмағамбетов Күнтуған), ағаш шара, кілемше, тықыр кілем, кепсер (тапсырған ақынның келіні, денсаулық сақтау саласының ардагері Оспанова Гүлдәрі) сияқты асүй заттары қорға табысталды. Экспозицияның ашылу салтанатына арнайы Қызылорда облысы Шиелі ауданы Н. Бекежановтың мемориалдық өнер музейінің қор сақтаушысы Нақыпов Нұрдаулет Досболұлы шақырылды, осы іс-шарада ол ақынның шәкірті Нартай Бекежановтың сырнайын, фото-құжаттарды музей қорына тапсырды. Сырнайды кезінде Нартай өзінің шәкірті Арзулла Молжігітовке мұраға қалдырған. Бұл құнды жәдігерлер ақын мұрасын зерттеушілердің, өнерді қадірлейтін жандардың көзайымы болып ақынға арналған экспозицияда тұр.

Тайжан Қалмағамбетов ұлылар санатына ілігіп, халық жадында қаһарман болып қала бермек.

Әдебиеттер

1. Биғожаұлы Қ. Ақынға терең ой мен ақыл керек // Сарыарқа, 24.05.1996 ж., №125, 4 б.
2. Бүкіров С. Забытое наследие // Джезказганский рабочий, 8.12.1970 г., №28, 4 б.
3. Бүкіров С. Қор-289, тізім 1, іс 93.
4. Бүкіров С. Слово об акыне // Джезказганская правда, 21.06.1979 г., №120, стр. 3.
5. Қалмағамбетов Қ. Әкем елін сүйіп еді // Жезқазған туы, 9.02.1990 ж. №28, 4 б.
6. Муканов С. Школа жизни. – Алматы, 1966 г., стр 64.
7. Мұқанұлы Ө. Тайжан менің тағдырымда // Жезқазған туы, 2.02.1970 ж., №21, 3 б.
8. Мұқанұлы Ө. Талайды таңдаңдырған Тайжан ақын. – Жезқазған: Полиграфия, 2000 ж, 23 б.
9. Мұхамедін Ғ. Алтын кесе. – Қарағанды, 2013.
10. Наурызбай Ж. Ән жырдан көш жөнелткен Тайжан ақын // Ұлағат – наше время, 15.12.2004 ж., №48-51.
11. Салықов К. Ақын Тайжан // Жезқазған туы, 4.02.1979 ж., №25 4 б.
12. Салықов К. Ақын Тайжан. – Алматы: Үш Қиян, 2004, 22 б.
13. Салықов К. Сақ-сақ күлген сырнайым. – Алматы: Қазығұрт, 2004
14. Тұғыры биік тұлға. / С. Сейфуллин туралы зерттеулер, естеліктер, мақалалар / Алматы: Үш қиян, 2002 ж., 151 б.

References

1. Bıǵojauly Q. Aqynǵa tereń oi men aqyl kerek [A poet needs deep thoughts and intelligence] // Saryarqa, 24.05.1996 j., №125, 4 b.
2. Búkirov S. Zabytoe nasledie [Forgotten legacy] // Djezkazganskı rabochı, 8.12.1970 g., №28, 4 b.
3. Búkirov S. Qor-289, tizim 1, is 93.
4. Búkirov S. Slovo ob akyne [A word about the poet] // Djezkazganskaia pravda, 21.06.1979 g., №120, str. 3.
5. Qalmaǵambetov Q. Ákem elin súip edi [My father loved his country] // Jezqazǵan týy, 9.02.1990 j. №28, 4 b.
6. Mýkanov S. Shkola jıznı [School of life]. – Almaty, 1966 g., str 64.
7. Muqanuly Ó. Tajan meniń taǵdyrymda [Tajian in my destiny] // Jezqazǵan týy, 2.02.1970 j., №21, 3 b.
8. Muqanuly Ó. Talaidy tańdandyrgan Tajan aqyn [Tajan poet who surprised many]. – Jezqazǵan: Poligrafıa, 2000 j., 23 b.
9. Muhamedin Ğ. Altyn kese [Gold Cup]. – Qaraǵandy, 2013.
10. Naýryzbai J. Án jyrdan kósh jóneltken Tajan aqyn // Ulaǵat – nashe vremá, 15.12.2004 j., №48-51,
11. Salyqov K. Aqyn Tajan [Taizhan poet] // Jezqazǵan týy, 4.02.1979 j., №25 4 b.
12. Salyqov K. Aqyn Tajan [Taizhan poet]. – Almaty: Úsh Qıan, 2004, 22 b.
13. Salyqov K. Saq-saq kúlgen syrnaıym [Smiling sirnay]. – Almaty: Qazyǵurt, 2004
14. Tuǵyry bıik tulǵa. / S. Seıfýllın týraly zertteýler, estelikter, maqalalar / Almaty: Úsh qian, 2002 j., 151 b.

Мухамедина Э.

Жезказганский историко-археологический
музей,
г. Жезказган, Казахстан
e-mail: evamuhamedina@mail.ru

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО ТАЙЖАНА КАЛМАГАМБЕТОВА

В статье анализируется жизнь и поэзия известного поэта Улытауского района Тайжана Калмагамбетова, раскрываются тайны его смерти. Сгруппированы и проанализированы мнения и воспоминания о творчестве поэта, данные о жизни и творчестве поэта, его смерти. Автор приходит к выводу, что поэт откликнулся на вызовы своего времени, продолжая традиции своих предшественников, и стал своеобразным «золотым мостом» между прошлым и настоящим.

Автор приводит три факта о смерти поэта, преследуемого сталинским режимом, и пытается добиться правды в вопросе трагической смерти Т. Калмагамбетова. Наконец, оценивается роль поэта в казахской литературе и культуре, и делается важный вывод об уникальности личности Тайжана Калмагамбетова, его поэтическом наследии и особенностях творчества поэта.

Ключевые слова: поэт, жизнь поэта, творчество, певческие традиции, литература, культура, сталинские репрессии, духовное наследие.

Mukhamedina E.

Zhezkazgan historical and Archaeological
Museum,
Zhezkazgan, Kazakhstan
e-mail: evamuhamedina@mail.ru

THE LIFE AND WORK OF TIJAN KALMAGAMBETOV

The article is devoted to the analysis of the life and poetry of the famous poet of the Ulytau region Tayzhan Kalmagambetov, revealing the mystery of the poet's death. The opinions and memories about the poet Tayzhan's art, the facts about his life, work and death are collected and analyzed. The author concludes that the poet made a great contribution to his epoch, continuing the traditions of his predecessors – poets-singers. Three facts about the death of the poet, who was subjected to the Stalinist repression, are given, trying to reveal the truth. At the end, the poet's place in the Kazakh literature and culture are esteemed and a unique personality, heritage and identity of the poet are described.

Keywords: poet, poet's life, creativity, singing traditions, literature, culture, Stalinist repressions, spiritual heritage.